ՀԱՅ ՏԱՌԵՐՈՒ ԳԻՒՏԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ)

> «Զի թէպէտ և եմք ածու փոքր և թուովք յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ և զօրութեամբ տկար և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ, սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և արժանի գրոյ յիշատակի»։
>
> (ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ,
> Պատմ. Հայոց, Ա. Դպ. Գլ. Գ.)

Հայ տառերու գիւտը որուն հազարհինգհարիւրամեակը կ'տօնէ այսօր բովանդակ Հայութիւնը, արդարև իբր ազգային գրականութեան, դպրութեան և քաղաքակրթութեան կազմակերպութեան հիմ, ունի ամենամեծ նշանակութիւն, որուն հաւասար արդիւնաւորութեամբ ուրիշ ո՛ և է գործ չէ կատարուած Հայ ազգին գոյութեան և կեանքին բովանդակ տեւողութեան։

Մաշտոց՝ Հայ պատմութեան մէջ դէմք մը չէ միայն, այլ երևոյթ մը և հսկայ ծրագրի մը հիմնադիրը։ Բովանդակ աշխարհի պատմութեան մէջ և բոլոր ծանօթ լեզուներու այբուբեններուն մէջ, միայն 3 — 4 ազգերու տառերն են որ որոշ ժամանակամիջոցի մը մէջ և պատմական անձնաւորութեանց ձեռքով, հեղինակուած են։

Բոլոր ազգերու այբուբեններուն ծագումն անծանօթ է և կ'կորսուի անյայտութեան մէջ։ Ընդհանուր առմամբ սակայն Սեմական-Քուշեան ազգերը, իբր քաղաքակրթութեան անդրանիկ ռահվիրաները, առաջին ժողովուրդներն եղան, որ յղացան աւելի կամ նուազ զարգացած գիրերու գաղափարը։ Յունական հպարտութիւնը, որ երբեք չի խոնարհիր, գոնէ այս պարագային աւանդութեամբ մը կ'ընդունի թէ գրականապէս Փիւնիկեցւոց կամ ընդհանուր խօսքով՝ Սեմականաց օժանդակութեան դիմած է։ Կադմոս Փիւնիկեցին՝ փիւնիկեան այբուբէնը կ'բերէ, կամ աւանդութիւնը վերլուծելով Յունաստան իր առաջին քայլերուն հետևող կ'ըլլայ Սեմականաց, ինչպէս որ յետոյ Հռոմ և գրէթէ Հնդեւրոպական ծանօթ աշխարհը, անոնց պիտի հետևէին, առանց որոշ անձեր ունենալու իբր հեղինակ իրենց տառերուն։

Իսկ պատմական անձերու ձեռքով հեղինակուած են.

Ա. Կոթական այբուբենը՝ զոր Վիսիկոթներու եպիսկոպոս Ուլփիլաս (*) (Ulfila կամ Wulfila) կազմած է Սահակ ու Մեսրոպէն հազիւ կէս դար առաջ, ճիշդ միևնոյն նպատակով և առաջադրութեամբ։

Բ. Սլաւական այբուբենը՝ զոր հեղինակեցին Մեթոդիոս (+885 Ապրիլ 5) և Կիւրիլոս (+869 Փետր. 14) երկու եղբայրները, որոնք հարաւային Սլաւներու քաղաքակրթութեան հիմնադիրները հանդիսացան, նոյնպէս կրօնական քարոզութիւններու նպատակով։

Գ. Ռուսական այբուբենը՝ զոր կազմեց Մեծն Պետրոս, սլաւական տառերը փոքր բարեփոխութեամբ մը, ազգային առանձնայատուկ տառերով ինքնուրոյն քաղաքակրթութեան մը հիմ դնելու համար։

Սահակ և Մաշտոց, Հայ ազգային տառերու գիւտը ընելով, Ուլփիլասէն շատ քիչ յետոյ և Մեթոդիոսէն և Կիւրիլոսէն մերձաւորապէս չորս դար առաջ, կ'ձգտէին Հայ ազգին մէջ քրիստոնէութիւնը ամրացնելու և ազգայնական շարժման մը առաջնորդ կ'հանդիսանային, քրիստոնէութեան ընդհանուր յատկանիշը պահելով հանդերձ՝ հայկական ցեղային բնորոշ ու առանձնայատուկ քաղաքակրթութեան մը հիմը դնելով։

Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն, արդէն բովանդակ քրիստոնեայ աշխարհին մէջ ազգային գաղափարները ընկճուած էին կրօնքէն։

Քրիստոնէութիւնը՝ ազգային խտիրները կ'ջնջէր կերպով մը, ընդհանուր եղբայրակցութեան մը մէջ ձուլելով բոլոր ցեղերը։

Առաջին դարերու այս խանդավառութենէն յետոյ, երբ կրօնքը գեղեցիկ առիթ մը դարձաւ՝ մասնաւորապէս Բիւզանդական կայսրերու ձեռքը, Արեւելքի փոքրիկ քրիստոնեայ ազգերը ձուլելու յոյն օրթոտոքս քաղաքակրթութեան մէջ, տեսնուեցաւ շարժում մը Արեւելեան ժողովուրդներու կողմէ, ազգային ինքնութիւննին պաշտպանելու ընդդէմ այս համաձուլող ոյժին։

Այս շարժման առաջնորդներէն մէկը հանդիսացան Հայերը, որոնք առանց արեւմտեան քաղաքակրթութեան նկատմամբ իրենց սէրը ուրանալու և իբր քրիստոնեայ քաղաքակրթութիւն՝ Բիւզանդական-Հռոմէական զարգացումը ու առաջդիմութիւնը արհամարհելու, հետզհետէ ազգային դրոշմ տուին իրենց Եկեղեցւոյն, իրենց գրականութեան և քաղաքակրթութեան։ Հայոց Կաթողիկոսներուն Կեսարիոյ Յոյն եպիսկոպոսներէն ձեռնադրութիւն ստանալու սովորութեան ջնջումը (Դ. դարու վերջերը), Հայ տառերու գիւտը, և անոր յաջորդող Բաբգէն Կաթողիկոսի կազմած եկեղեցական ժողովները (506—508)՝ իրենց քաղկեդոնականութեան դէմ տուած որոշումներովը, Զ. Դարուն մէջ Հայկական Տոմարին կազմակերպութիւնը, յարակից Վրաց բաժանման և այլ պարագաներով, դէպքերու այնպիսի դասակարգութիւններ են, որոնք կարելի չէ որ դիպուածով իրարու յաջորդած ըլլան։ Այս դէպքերը ցոյց կուտան թէ Հայ Եկեղեցւոյ վարիչները, ինչպէս նաև երկրին ազդեցիկները. որոշ ծրագրով մը կ'դիմէին հաստատ նպատակէտի մը, որ էր Հայ ազգին ու Եկեղեցւոյն ձերբազատութիւնը, օտար խնամակալութենէն, որ իր վրայ կ'ծանրանար։ Առանց այս շարժման՝ որուն վարիչ առաջնորդները հանդիսացան հելլէն ուսմամբ զարգացած երկու մեծ մարդեր՝ Սահակ ու Մեսրոպ, այսօր ապահովաբար Հայ ազգը կորսուած պիտի ըլլար այն հոծ զանգուածին մէջ, որմէ կազմուած է այսօրուան Փոքր Ասիոյ բովանդակ Օրթոտոքս քրիստոնէութիւնը, զանազան ծագումներով։ Դարաւոր գործածութիւնը գրաւոր յոյն լեզուին՝ ի վերջոյ կրնար ընկճել Հայ լեզուին գործածութիւնը։

Բարեբախտաբար քրիստոնէութեան հետ յունական քաղաքակրթութեան թափանցումը Հայաստան, այնքան ուշ մնացած էր, որ արդէն բիւզանդական աստղը խոնարհելու սկսած էր։

Պետութեան կազմալուծումը ազդանշանը եղաւ ազգայնական շարժման զարթնումին այն ազգերուն մէջ, որոնք տակաւին հելլէն և հռոմէական քաղաքակրթութեան տակ, իրենց ազգային նկարագիրը բոլորովին չկորսնցուցած՝ մնացած էին Յունական-Բիւզանդական քրիստոնէութեան ազդեցութեան ներքև։

Այսպէս, Ասորիները, Ղպտիները, Գոթացիք, Հայք և Արեւելեան Սլաւները՝ Բիւզանդական ազդեցութեան տակ մտնելով և հոն մնալով՝ հին դարերու վերջերն ունեցան սեպհական գրականութիւն, ժողովրդական լեզուաւ և նշանագրով, մինչ բոլոր այն ազգերը, որոնց վրայ Կաթոլիկ Եկեղեցին իր ազդեցութիւնը տարածեց երկար դարեր, ենթարկուեցան այնպիսի ազդեցութեան մը, որ իրենց լեզուն և գրականութիւնը գռեհիկ և անպէտ նկատել սկսան և զզուանք ու արհամարհանք ցոյց տուին դէպ իրենց սեպհական հին աւանդութիւնները և առանձնայատուկ սովորութիւնները, որով Հռոմէական տիրապետութեան և անոր յաջորդող Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ յատուկ ջանքերովը բովանդակ արեւմուտքի մէջ ժողովրդային կեանքը և գրականութիւնը կարելի չեղաւ զարգացնել, այլ ընդհակառակն արագօրէն քայքայուեցան ազգութիւնները։ Հռոմէական տիրապետութեան ենթարկուած երկիրներուն մէջ միայն Իրլանտացիք և Իսլանտացիք էին որ բնաւ չընկճուեցան և մասամբ պահեցին իրենց ազգային գիրը ու գրականութիւնը, և Գերմանները՝ առաջինները եղան որ թօթափեցին Հռոմէական լուծը և վերադարձ մը ըրին դէպ իրենց ազգային աւանդութիւնները (*)։ Մինչև այսօր արեւմտեան Եւրոպայի բոլոր լեզուներուն վրայ, հռոմէական գիրը կ'տիրապետէ՝ հակառակ անոր որ սեպհական գրի և ուղղագրութեան պակասը շատ զգալի է այդ ազգերուն մէջ։

Փոքր Ասիոյ ժողովուրդները և մասնաւորապէս Կապադովկիացիք եթէ իրենց սեպհական տառերը ու գրականութիւնը կորուսին, ուրիշ բանի մը համար չէր, եթէ ոչ անոր համար որ բիւզանդական տիրապետութենէն առաջ հելլենականութիւնը իր հզօր ազդեցութիւնը ունեցած էր այս երկրին վրայ, և Եկեղեցւոյ բազմաթիւ Հայրապետները՝ որոնց ծնունդ տուած էր Փոքր Ասիոյ այս գաւառը՝ կրթուած էին Աթենական դաստիարակութիւնով մը, և արհամարհանքով լեցուած էին իրենց գեղջուկ բարբառին դէմ։ Ասկէ զատ, Կապադովկիա երկար ատենէ ի վեր արդէն վարժուած էր օտար լեզու գործածելու եկեղեցական պաշտամանց մէջ, մինչ Հայոց և միւս արեւելեան ազգերու մէջ այս կիրառումը

(*).—Ուլփիլաս (318—388), Կապադովկիացի ծնողքէ ծնած, 348ին արդէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր, եւ Դանուբի հիւսիսային կողմը հաստատուած Կոթացիներու եպիսկոպոս կարգուած էր։ Արիոսի կուսակից էր։ Նորադարձ Վիսիկոթներու Ս. Գիրքը մատչելի ընելու համար եւ այդ բարբարոսներուն մէջ քրիստոնէութիւնը հաստատելու համար հին գերմանական Րունէ տառերը կատարելագործեց՝ պակասը լրացնելով եւ յունական այբուբէնին մօտեցնելով։ Ուլփիլաս, այս տառերը հնարելէ յետոյ, Ս. Գիրքը թարգմանեց Կոթաց լեզուին, մասամբ կամ ամբողջովին, ինչպէս Ս. Սահակ եւ Ս. Մաշտոց թարգմանեցին Հայերէնի։

(*).—Հմմտ. «Պատմութիւն Հայերէն նշանագրերու եւ Վարուց Ս. Մաշտոցի» Dr. Jos. Marquart, Հ. Ա. 1911, էջ 530 աւելի ուշ ժամանակներու մէջ կ'սկսէր, երբ արդէն Հայ լեզուին բանաւոր գրականութեան մշակումը հասած էր որոշ բարձրութեան մը, և կարելի չէր դիւրաւ ընկճել։ Մաշտոցի գիւտը եթէ սոսկ կրօնական նպատակով մը գործադրուած ըլլար՝ իր արդիւնքովը շատ աւելի բարձր նպատակի մը կ'հասնէր, ազգային քաղաքակրթութեան մը հիմը դառնալով։ Եւ Հայ տառերու գիւտը կ'կատարուէր այնպիսի պահու մը, երբ Հայ ցեղային միութիւնը չէր իրագործուած, Հայ քաղաքական իշխանութիւնը տկարացած էր և կրօնական միութիւնն ալ չէր կատարուած, լեռնային գաւառներու մէջ, եթէ ոչ հեթանոսական կրօնքը իր ամբողջութեամբ, գէթ արտաքին ձեւին մէջ, սովորութիւններով, ծածուկ կամ յայտնի, պահպանուելով։

Սահակ և Մեսրոպ, իրենց գիւտովն ոչ միայն Արեւելքի Քրիստոնեայ ազգաց մէջ Հայոց սեփական ու առանձնայատուկ տեղ մը ապահովեցին, այլ ազգային միութիւնը նուիրագործեցին այն պահուն, երբ ազգն իր քաղաքական անկախութիւնը կ'կորսնցնէր, հպատակելով երկու մրցակից և ներհակ կրօնքներով պետութիւններու, որոնք իրենց սեփական քաղաքակրթութիւնը կ'ուզէին հարկադրել Հայոց, և քրիստոնէութեան շնորհիւ գէթ կրօնական միութիւն մը ստեղծելու հնարաւորութենէն իսկ զրկել Հայերը։ Պարսկական մասին վերին իշխանութիւնը նորանոր փորձեր կ'ընէր Հայ ժողովուրդը Մազդեզանց կրօնին վերադարձնելու, և Պարսիկ լեզուն և մատենագրութիւնը տարածելու, մինչ արեւմտեան մասին տիրող Յոյներն անարգանօք կ'նայէին բարբարոսներուն վրայ և անոնց լեզուին և առանձնայատկութեանց ըմբռնումը չունէին (¹)։

Այս պայքարին մէջ, որ երկու ճակատով կ'մղուէր Հայ բնիկ քաղաքակրթութեան և լեզուին դէմ, անշուշտ երկար ատեն չէր կրնար Հայ ցեղը ցոյց տալ դիմադրական ոյժ, եթէ Հայ սեփական տառերով դպրութիւն մը գոյութիւն չունենար։ Մաշտոցի գիւտն ուրեմն ճիշդ ժամանակին կ'կատարուէր, ազգային ինքնութիւնն ամրացնելու համար։ Մաշտոց, ինչպէս ոմանք կ'պնդեն, կորսուած տառեր չէր որ կենդանացուց և ոչ ալ գտնուած տառեր—ինչպէս Դանիէլեան կոչուածները—լրացուց։ Այլ ընդհակառակը, անիկա հեղինակեց յատուկ Հայ ազգին համար լիակատար և ամբողջ այբուբէն մը, անշուշտ օգտուելով Սեմական, Յունական և Պարսիկ-Զանդիկ այբուբէններէն։

Եթէ Հայք Մեսրոպէն առաջ այբուբէն ունեցած ըլլային (²), զայն գործածութենէ դադրեցնելու ո՛ և է պատճառ չունէին։ Անաչառ քննութիւն մը ցոյց պիտի տայ թէ նախ քան Մաշտոց, անկարելի էր որ Հայ տառեր գոյութիւն ունեցած ըլլային։ Հայ ցեղը Հայաստան մտած է Քրիստոսէ հազիւ Է. կամ Զ. դար առաջ։ Այդ թուականէն առաջ, հնագոյն ժամանակներուն, այդ երկրին մէջ, կը բնակէին արդէն Հայոց ոչ ցեղակից ուրիշ ժողովուրդներ, որոնց եկան խառնուիլ Արմէնք, արդի Հայոց նախահայրերը։

Հնդեւրոպական այս ժողովուրդն Հայաստան մտնելէն յետոյ հետզհետէ զէնքով ու քաղաքակրթութեամբ նուաճեց շրջակայ ժողովուրդները, դարաւոր աշխատանքով մը (⁴)։

Տակաւին Քրիստոսէ 190 տարի առաջ Հայաստանի մէջ ոչ քաղաքական միակ կազմակերպութիւն մը գոյութիւն ունէր (⁵) և ոչ ալ ցեղային զօրաւոր միութիւն մը։ Տիգրան Մեծի ժամանակ (Քրիստոսէ հազիւ 60-70 տարի առաջ) Հայաստանի մէջ քաղաքական ուժեղ կազմակերպութիւն մը երեւան կուգար, և գէթ երկրին կեդրոնական մասերուն մէջ կազմուած էր կորիզը լեզուով և բարքերով իրարու զօդուած Հայութեան մը։ Իսկ երկրին հեռաւոր սահմաններուն և լեռնագաւառներուն մէջ ամրացած ցեղեր երկար ատեն պահեցին իրենց առանձնայատկութիւնները և ցեղային զանազանութիւնները, որոնք դեռ բոլորովին ջնջուած չէին երբ Քրիստոնէութիւնն եկաւ բոլորովին կասեցնել Հնդեւրոպական Հայոց քաղաքակրթական զարգացման ընթացքը, և նոր երկպառակութիւններ առաջ բերաւ։

Ազգային ուժեղ կազմէ մը զուրկ, ցեղային ու լեզուական միութիւնը տակաւին իրագործելու վիճակին չհասած, այս ժողովուրդին մէջ, քրիստոնէութիւնը կուգար նոր խրամներ պեղելու։ Հայաստանի մէջ իրարու հետ կ'պայքարէին երկու քրիստոնեայ Եկեղեցիներ, Ասորւոց և Յունաց եկեղեցիները, որոնք կ'ուզէին իրենց ազդեցութեան տակ առնել Հայոց Եկեղեցին։

Հարաւային Հայաստանի մէջ Ասորիները գերակշիռ դիրք կ'բռնեն, Արեւմտեան Հայաստանի մէջ Յոյները։ Լուսաւորիչէ ատենէն սկսեալ շարունակ այս երկու ազգէն եկեղեցականներ եկան քարոզելու Հայոց մէջ, և կազմակերպելու Հայոց Եկեղեցին իրենց Եկեղեցիներուն օրինակին վրայ։ Քանի որ Հայ տառեր չկային, բնական է որ պաշտամունքի լեզուն կարելի չէր որ Հայերէն ըլլար։

Հետեւաբար տեղ տեղ Յունարէն (⁵) և տեղ տեղ Ասորերէն (⁶) կ'կատարուէր եկեղեցւոյ պաշտամունքը։

Օտար լեզուով կատարուած արարողութիւններէն բնական է թէ «ոչինչ կարող չէին լսել և օգտիլ ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի, յանկրութենէ լեզուին Ասորւոց»(¹)։ Այս վիճակը առաջ բերաւ ընդհանուր ուծացում մը, և Քրիստոնէութիւնը տկարանալու նշաններ ցոյց տուաւ, և հեթանոսական շրջանին սովորութիւնները՝ երբ աւելի մատչելի ու մերձաւոր դէպքեր, աւելի հրապուրիչ դարձան ազգին, և Քրիստոնէութիւնը կրեց հեթանոսական պատուաստ մը կամ հակազդեցութիւն մը, որուն ակնարկելով է որ Փաւստոս Բիւզանդացի, ժամանակով մերձաւոր պատմագիրը, կ'ըսէ թէ «ի վաղնջուց, յորմէհետէ առին նոքա զանուն Քրիստոնէութեանն, լոկ միայն իբրեւ զկրօնս ինչ մարդկութեան յանձինս իւրեանց և ոչ ջերմեռանդն ինչ հաւատովք ընկալան, այլ իբրեւ զմոլորութիւն ինչ մարդկութեան ի հարկէ։ Ոչ եթէ որպէս պարտն էր գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ որք զհանգամանս գիտէին Հելլէն կամ Ասորի դպրութեան, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ի շատէ։ Իսկ որք արտաքոյ քան զգիտութիւն արուեստին էին այլ խառնաճանչ բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն և կամ շինականութեանն, եթէ զցայգ և զցերեկ նստեալ վարդապետացն և ըստ նմանութեան ամպոցն իբրեւ զորոտահեղեղ անձրեւաց սաստկութեան զվարդապետութիւնն ի վերայ հոսէին, ոչ ոք ի նոցանէ և ոչ մի բան և ոչ կէս բանի և ոչ դոյզն յիշատակ և ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէինն և ոչ կարէին ինչ ունել ի մտի»։ վասն զի անոնց սիրտն «ընդ անպիտանս և ընդ անօգուտս և եթ զբօսեալ էին (²)»։

Այս յետախաղաց շարժման բուն պատճառն էր ուրեմն օտար լեզուով կատարուած պաշտամունքը և քարոզութիւնը։ Մասնաւորապէս այս շրջանին մէջ, գուսաններու աշխարհին Գողթան գաւառին մէջ տեսնուած շարժումը, դէպի հեթանոսական աւանդութիւններու վերադարձ մը ընելու, — թերեւս արդիւնք գինաւէտ գաւառին երգիչներուն ժողովուրդին սրտին ու մտքին վրայ ունեցած մերձաւոր ներգործութեան— ժամանակին հոգեւոր իշխանութիւնը ցնցեցին։

Մեսրոպ, որ Գողթան գաւառը փութացած էր ջնջելու համար հոն «զղեկալ աղանդն հեթանոսական, թաքուցեալ յառաջն Տրդատայ մինչեւ ցայն ժամանակս և ապա յայտնեցաւ ի վատթարել թագաւորութեանն Արշակունեաց», անշուշտ գործնական փորձառութեամբ մը կրօնքը ժողովուրդին մատչելի և հասկնալի ընելու պէտքը, և Ուլփիլասի պէս Ս. Գիրքը ժողովուրդին հասկնալի ընելու միջոցներուն վրայ խորհեցաւ։

Սահակ և Մեսրոպ առաջին անգամ ասոր իբր դարման մտածեցին Ս. Գիրքը կարդալ հայերէն՝ յունարէն կամ ասորերէն բնագրին վրայէն։

Ասոր համար պատրաստուեցան բազմաթիւ եկեղեցականներ, որոնք առին Թարգմանիչ անունը։ Սակայն անիկա հաստատուն ու տեւական չէր կրնար ըլլալ և Ս. Գիրքը Հայ լեզուով ունենալ անհրաժեշտ էր։

Յոյն և ասորի տառերը անբաւական էին Հայ լեզուին բոլոր հնչումները արտաբերելու, ուստի հայ սեփական տառերու, կամ հայ լեզուին բոլոր հնչումները արտաբերելու կարող այբուբէնի մը պէտքը ինքնին կ'ծագէր։

Այդ պէտքը կարծուեցաւ թէ պիտի լրացնէին Դանիէլեան կոչուած նշանագիրները, որոնք պահ մը փորձուեցան Մեսրոպի կողմէ, սակայն յետոյ լքուեցան, հասկցուելով որ Հայոց լեզուին հետ անոնք ո և է կապ չունէին։ (³)

Մաշտոց անկէ յետոյ հետամուտ եղաւ կազմելու Հայոց այբուբէնը, օգտուելով անշուշտ առաւելապէս յոյն, ասորի և զանդիկ տառերու ձեւերէն և արտասանութիւններէն (⁴)

Մաշտոց բոլորովին նորոգ կազմած է Հայ այբուբէնը և ոչ թէ լրացուցած է զայն։

Կորիւն՝ իր կենսագիրը, բացորոշապէս կ'հաստատէ թէ «որոշեալ և պարզէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէ Աստուծոյ հայրական շնորհուն ծնանել ծնունդ՝ Նորոգ և սքանչելի՝ սուրբ աջովն իւրով, Նշանագիրս հայերէն լեզուին։ Եւ անդէն վաղվաղակի Նշանակեալ, անուանեալ և կարգեալ, յօրինէր սիղոբայիւք և կապօք և ձայնատուր նշանօք։»

Մեսրոպ ուրեմն տուած էր այբուբէնին ինչ որ պէտք էր. տուած էր անոնց ձեւ (Նշանակել), դրած էր անուններ (անուանել), որոշած էր անոնց կարգը (կարգել) և աւելցուցած էր ձայնաւորները (⁵)։

Ահա պարզ կերպով Մաշտոցի գիւտն և անոր պատճառը, որ յետոյ ժամանակին ընթացքին մէջ զարդարուած է հրաշապատում աւանդութիւններով, որոնք ամէն ազգերու մէջ ալ տեսնուած են գրեթէ։

Այս աւելադրութիւններէն ու առասպելներէն զերծ չէր կրնար մնալ Հայոց տառերուն գիւտը, մասնաւորապէս նկատի առնելով դարուն ոգին, Մեսրոպի համեստութիւնը, որ իրմէ դուրս պիտի վանէր հեղինակութեան իրաւունքը և տառերուն աստուածային շնորհքի մը հանգամանք տալով անոնց ստանալիք կարեւորութիւնը (¹)։ Արդարեւ, հաւանական է կարծել թէ ներգործող ազդեցութիւն մը ունեցած են այս աւանդութիւնները, և Հայ տառերուն տարածման նպաստած։

Սահակ և Մեսրոպ հովանաւորուած Վռամշապուհ իմաստուն իշխանութենէն, հրաշալի գործունէութիւն մը ցոյց տուած են տառերու գիւտէն յետոյ, ձեռնարկելով, ինչպէս բովանդակ Ս. Գրոց, նոյնպէս ալ Արեւելեան Եկեղեցւոյ մեծագոյն հեղինակութեանց գործերուն թարգմանութեան։

Այս ժրաջան աշխատութեան շնորհիւ արտասովոր երեւոյթի մը առջեւ կ'գտնուինք ինքզինքնիս, վասն զի հրաշալի գրական փթթում մը ականատես կ'ըլլանք։ — Կորիւն կ'վկայէ թէ «Երանելի և ցանկալի աշխարհս Հայոց անպայման սքանչելի լինէր. յորում անկարծ ուրեմն օրէնուսոյց Մովսէս մարգարէական դասուն, և յառաջդէմն Պաւղոս բովանդակ առաքելական գնդովն հանդերձ աշխարհակեցոյց աւետարանաւն Քրիստոսի, միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռին երկուց հաւասարելոցն (Սահակ և Մեսրոպ) հայաբարբառ հայերէնախօսք գտան»։

Այլեւս ո և է դժուարութիւն չկար Ս. Գրոց վարդապետութիւնը ժողովրդեան հասկնալի դարձնելու համար, ուստի իրաւամբ Կորիւն կ'յարէ թէ «անդ էր այնուհետեւ սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայել տեսիլ հայելեացն։ Քանզի երկիր որ համբաւոյն անգամ օտար էր կողմանցն այնոցիկ, յորում ամենայն աստուածագործ սքանչելագործութիւնքն գործեցան, առժամայն վաղվաղակի ամենայն իրացն եղելոց խելամուտ լինէր։»

Ղազար Փարպեցի (²) աւելի որոշ կը յայտնէ թէ «ամենայն անձն... որպէս ի խաւարէ՝ յԱսորի տանջանացն զերծեալք ի լոյս խնդային», զի պիտի կարենային փոխանակ Ասորի Ս. Գրոց, լսել Հայ Ս. Գիրք, որուն գոյութիւնը պատճառ եղաւ —ըստ նոյն պատմագրին— որ «բազմութիւնք արանց և կանանց ժողովելով (յեկեղեցիս...) զօրեալք լի հոգեւոր օգտիւ, ընթանային խնդալիցք... արձակեալք իւրաքանչիւր ի տունս, մեծամեծք և տղայք... սաղմոսելով և կցորդս ասելով ընդ ամենայն տեղիս, ի հրապարակս և ի փողոցս և առ տունս։ ... Հանապազաբուխ հոսէին վտակք յասողացն մեկնութեանց (ի հարց), որք զծածուկ մարգարէից բերելով ի յայտնութիւն՝ սեղանս ամենալիցս հոգեւոր խորտկօք դնէին առաջի ամենայն ժողովրդեան։»

Գիրի գիւտը զսպանակ մը եղաւ որ շարժման մէջ դրաւ Հայ միտքը, որ «վերջնականապէս կ'անջատուէր Արեւելքի բարբարոսութիւններէն և ընդ միշտ կ'միանար արեւմտահելլէնական քաղաքակրթութեան հետ(³)։»

Հայ միտքը կ'իւրացնէր արեւմտեան կրօնական մատենագրութեան գործերը և ինքն ալ իր կարգին կ'արտադրէր, պատմական ու աստուածաբանական բովանդակութեամբ մատենագրութիւն մը, որուն աւագները նոյն իսկ ազգէն քաղուած են և ազգին կ'խօսին։ Անոնք մերն են և մեզի կ'խօսին իրենց հայերէնաբարբառ և հայերէնախօս լեզուովը, և ազգային կեանքին մէջ մէյմէկ խորհրդանշան դարձած են։ Այսպէս, «Մեսրոպ նոյն ինքն գիրն է ու կեանքն գրականութեան, Եղիշէ՝ զգացումն է և կենդանութիւնը սրտին. Մովսէս՝ պատմութիւնն է և զօրութիւնը յիշատակին, Դաւիթ՝ խորհուրդն է և սաւառնումը մտքին, Նարեկացի՝ աղօթքն է և հրացումը պաշտումին, Շնորհալի երգն է և օրհնաբանութիւնն անհունին (⁴)։»

Հետեւաբար Dr. Js. Marquart իրաւունք ունի, երբ կ'ըսէ որ (⁵) «Եթէ նկատենք այն պարագաները, որոնց մէջ Մաշտոց և Սահակ իրենց մաքի գործունէութեամբ եկեղեցական և ժողովրդական ինքնագիտակցութիւնը զարթուցին Հայ ազգին մէջ, և եթէ այս գործին հետ համեմատութեան դնենք այն պարգեւը, զոր Պեպինոս Փրանկ քաղաքական և եկեղեցական ամէն միջոց լիովին ի ձեռին ունենալով նուիրեց գերման ժողովրդեան, այն ատեն թէ՛ Պեպինոս եւ թէ իր զինակիցը Վինֆրիդ՝ խեղճ թզուկներ կ'երեւան համեմատութեամբ մաքի այն հսկաներուն։ Ժողովուրդ մը որ իր ծոցէն այնպիսի մարդիկ ծնած է և զանոնք իբրեւ իր դիւցազները կ'յարգէ, որչափ ատեն որ անոնց օրինակին հետեւի, անկարելի է որ իսպառապէս ջնջուի, որչափ ալ բարբարոս այլազգիք և բոլոր մեծ պետութիւններն հակառակ ըլլան անոր։»

ԱՐՇԱԿ Ա. ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ

(¹).—Տե՛ս. Մարքարդ, նոյն. էջ 538.

(²).—Ինչպէս կ'կարծեն Ինճիճեան, Յարութիւնեան, Դարագաշեան, Պալասանեան հիմնուելով Փիլոստրատոս պատմաբանին անարժէք մէկ վկայութեան եւ Վարդանի մէկ խօսքին վրայ.

(³).—Տե՛ս. Հիւպշմանի «Հին տեղեաց անունները».

(⁴).— Երկու սատրապութիւններ կազմուած էին Անտիոքի իշխանութեան տակ, որոնք նոյն թուականին անկախութիւն ստացան.

(⁵).—«Զի դպրութեան Հայոց չեւ եւս էր լեալ եւ յունականաւ վարէին եկեղեցեաց կարգք» (Խոր. Գ. գիրք. Գլ. ԼԶ.)

(⁶).— «Պաշտօն եկեղեցւոյ եւ կարդացմունք գրոց Ասորի ուսմամբ վարէին ի Վանորայս եւ յեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոց» (Ղազար Փարպեցի, էջ 40, 1892ի տպագրութիւն.

(¹).—Ղազար Փարպեցի, էջ 40.

(²).—Փաւստոս Բիւզանդ, Դ. դպ. Գլ. ԺԳ.

(³).— Այս մասին մինչեւ հիմա յայտնուած բոլոր կարծիքները եւ անոնց քննութիւնը տես Հ. Աճառեանի «Հայոց գրերը» գործին մէջ, որուն տպագրութիւնը դեռ չէ աւարտած. Մասնաւորապէս տես Հ. Ա. 1911, էջ 347—365.

(⁴).— Վերջնական ու կտրուկ վճիռ մը եւ իւրաքանչիւր տառի ուրկէ առնուած ըլլալը ցոյց տալու կարելիութիւն չկայ. Գիտունները ալ մինչեւ հիմա չեն կրցած համաձայնիլ. Ոմանք, ինչպէս Պատկանեան, Ֆ. Միւլլէր եւ Տիլլօբիլ, կ'կարծեն թէ Արամեանէն ծագած են Հայ տառերը, ուրիշներ, ինչպէս Կոռպ, Սէն Մարթէն, Լընորման, եւայլն Զենտերէնէն առնուած կ'համարին, իսկ Գարդհաուզէն, Հիւպշման, եւայլն կ'պնդեն թէ պէտք է Յունարէնէն առնուած ըլլան, մինչ կան ուրիշներ — ինչպէս Ի. Յարութիւնեան եւ Տոքթ. Տաղաւարեան— որ Սեմականէն ուղղակի առնուած կը համարին Հայ այբուբէնը. Այս կարծիքներէն մէն մի ընդունել կարելի չէ. Միայն պէտք է դիտել տալ որ եթէ Սեմական այբուբէն մը, այսինքն Արամեան, Ասորի եւ այլ Սեմական ժողովուրդի մը այբուբէնն էր, հիմն Հայոց Այբուբէնին, պէտք էր որ միայն բաղաձայներէ բաղկացած ըլլար մեր տառերը, մինչ կ'տեսնենք թէ Հնդեւրոպական ցեղերու, մասնաւորապէս յունականին նմանութեամբ ձայնաւորներ ունինք.

(⁵). — Խորենացիի տպագիրներէն ոմանց մէջ յիշուած ձայնաւոր տառերը, որոնք միայն իբր թէ Մեսրոպէն գտնուած են, վաւերական չեն, վասն զի Խորենացիի ծանօթ եւ հնագոյն բոլոր ձեռագիրներու մէջ կ'պակսին գրեթէ, եւ միայն վերջին ժամանակներու մէջ գրուած ձեռագրի մը լուսանցքին վրայ տեսնուած են.

(¹).—Նոյն աւանդական հանգամանքն ունին նաեւ Վրաց եւ Աղուանից տառերուն գիւտերը, որք Մեսրոպի կ'վերագրուին. Վրացիք կ'գործածեն դեռ մինչեւ հիմա երկու տեսակ տառեր. 1. ԽՈՒՑՈՒՐԻ, որ կ'գործածուի եկեղեցական գրուածքներու համար եւ 2. ՄԽԵԴՐՈՒԼԻ, տպագրութեան համար. Վրացիք ազգային տառերու գիւտը կ'վերագրեն իրենց թագաւորներէն մէկուն, եւ ո՛ եւ է աւանդութիւն չկայ տառերու գիւտը Մեսրոպի վերագրող. Իսկ Աղուանից տառ գոյութիւն իսկ ունեցած ըլլալը տարակուսելի է. Եթէ ըսուած ըլլար որ Աղուանք Հայ տառերն ընդունեցին, աւելի ճշմարտանման պիտի ըլլար. Այս տեսակ տառերով եւ ոչ իսկ մէկ բառ գտնուած է մինչեւ հիմա բովանդակ Աղուանից աշխարհին մէջ, ուր լի են հայկական տառերով բազմաթիւ յիշատակարաններ.

(²).— Ժ. Գլ. ԺԱ.

(³).— Տես. Հ. Դէլցէր «Համառօտութիւն Բիւզանդական կայսրերի պատմութեան», 1901 դպ. Վաղարշապատ. էջ 18.

(⁴).—Եղիշէ եպիսկ. Դուրեան.

(⁵). — Տես «Պատմութիւն Հայերէն նշանագրերու եւ վարուց Ս. Մաշտոցի», Հ. Ա. 1911, էջ 538.